

§ 2. Поліхудожні та полікультурні підходи до навчання в рамках шкільних предметів художньо-естетичного циклу

Культуру сьогодення можна трактувати як багатоманітність (гр. префікс *поли-* означає *багато*) художніх явищ, які нерідко переплітаються, а інколи, зливаючись, народжують *мистецький синтез*. Поняття «синтез мистецтв» уперше застосував німецький композитор Ріхард Вагнер, автор масштабних музичних драм. Цей термін уживають стосовно художніх творів, у яких об'єднано різні мистецтва, але при цьому жоден із них не домінує над іншими (наприклад, у опері – музика, поезія, танець, живопис). У новітніх засобах мультимедіа також у єдиному просторі співіснують тексти, звуки, світлові ефекти, анімація. Тож поліхудожніми можна вважати й такі поширені в сучасній культурі театралізовані форми мистецької діяльності, як інсталяції, перфоманси й хеппенінги.

Власне, *синтез* є ключовим поняттям сучасної культури та мистецтва як «взаємодія, інтеграція різних видів мистецтва, різних поверхів мислення, різних квадрантів культурного простору» (Б. Юсов).

Поняття поліхудожності виникло за аналогією з поняттям «політехнічна освіта». Автором як терміну, так і відповідного напрямку в педагогіці є Б. Юсов. Саме він перший поставив проблему інтеграції мистецтва в шкільній практиці, саме ним було створено першу концепцію поліхудожньої освіти та виховання дітей. Спираючись на виявлені Л.С.Виготським психолого-вікові доміанти дитини в її художній діяльності, Б.П.Юсов стверджував, що «можна досягти гуманізації художньої освіти дітей, привести її у відповідність із духовним зростанням особистості, поліхудожнім характером дитини» завдяки чергуванню освоєння нею мистецтв із урахуванням домінантних періодів дитинства.

Отже, *поліхудожня та полікультурна освіта* – це навчання й виховання дитини у процесі комплексного впливу на неї мистецтв, що можливе лише за умови активної взаємодії та співробітництва педагогів, які викладають у школі предмети гуманітарно-художнього циклу. Це не заміна традиційних уроків на заняття мистецтвом, це нові умови організації занять мистецтвом у школі. Головне завдання поліхудожньої освіти – розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів та удосконалення наданих їм природою вмій чути, бачити, відчувати, рухатися, спілкуватись.

Поліхудожнє та полікультурне виховання – це особистісно зорієнтоване планомірне залучення учнів до різних видів мистецтв у їх взаємодії, результатом якого є формування комплексу естетичних властивостей особистості, поліхудожньої свідомості та здатності до поліхудожньої діяльності, що забезпечують готовність до художньо-творчої самореалізації і художньо-естетичного самовдосконалення.

Поліхудожній та полікультурний підхід до навчання пов'язаний із застосуванням інтерактивних розвивальних форм роботи з учнями, що дає змогу розвивати в них художнє мислення, творчу уяву, дослідницькі здібності, вміння узагальнювати інформацію та комунікативні компетенції.

Визначимо такі педагогічні умови поліхудожньої та полікультурної освіти:

- вихід за рамки одного виду мистецтва;
- перенесення акценту зі сприймання на творчі вияви дитини;
- пов'язаність занять із найближчим оточенням, мистецтвом і традиціями регіону, де живуть діти;
- опора на вікові особливості дітей;
- взаємодія та співробітництво у колективі учнів та педагогів.

Певним чином на формування концепції поліхудожньої та полікультурної системи навчання й виховання учнів пострадянського періоду мали вплив ідеї зарубіжних педагогів Й. Іттена й Р. Штайнера.

Педагогічна система Йоханнеса Іттена.

Цікавим та оригінальними прикладами впровадження поліхудожнього підходу до виховання особистості є педагогічна система художньої підготовки швейцарського теоретика і педагога Йоханнеса Іттена та концепція поліхудожнього розвитку особистості, втілена в моделі вальдорфської школи філософа Рудольфа Штайнера.

Йоханнес Іттен – видатний швейцарський педагог, науковець і митець. Певний час викладав у різних школах математику, фізику, хімію, малювання. Працював у художній школі Баухауз в Дессау (1919 р.), де створив власну педагогічну систему.

Назва «Баухауз» означала храм мистецтв, у якому є місце для всіх ремесел і мистецтв за головної ролі архітектури. Принципова схема навчання являла собою концентричні кола, кожне з яких означало новий курс: навчання починалося із зовнішнього кола (пропедевтичний курс) і поступово приходило до центру (проекування).

Метою курсу Іттена був *розвиток в учнів майстерності вільного володіння формою і кольором* – основними універсальними категоріями художньої творчості. Педагог з повагою ставився до індивідуальності учнів, намагався розкрити природні здібності кожного, стверджував, що виховання (а особливо художнє) – відповідальна справа, оскільки мова йде про розвиток творчого потенціалу людини.

Завдання курсу Йоханнеса Іттена:

1. Пробудити творчі сили і художні здібності учнів. Досягти, щоб особистісні переживання і особливості сприймання кожного визначали своєрідність їхніх робіт. Поступово учні мали позбутися умовностей і навчитися працювати самостійно. Головним у своїх заняттях Іттен вважав емоційно-чуттєве виховання, формування в учнів вміння контролювати себе, свої рухи та творчу енергію.
2. Полегшити учням вибір майбутньої професії. Тут особливо мали допомогти заняття з різними матеріалами і текстурами. Кожний мав визначитися, який матеріал йому до душі, відповідає творчому «Я» (дерево, метал, камінь, глина, тканина).
3. Ознайомити учнів з основами художньої композиції. Закони форми і кольору відкривали учням світ об'єктивних засад мистецтва. Під час роботи вони поступово опановували вміння поєднувати об'єктивне і суб'єктивне у вирішенні проблем форми і кольору

Методи навчання, які застосовував Йоханнес Іттен:

- ритмічні медитативні вправи з музичним супроводом перед малюванням. Здійснюючи велику кількість рухів руки, студенти набували ритмічного відчуття форми, пластичності та впевненості рухів.
- від початкового відчуття хаосу структурних, фактурних, кольорових та інших формальних властивостей різних матеріалів учні переходили до творчого усвідомлення їхніх художніх можливостей і вміння будувати з окремих елементів цілісний, естетично змістовний об'єкт.

Така методика відкривала можливість створення в майбутньому безкінечності гармонійних кольорових сполучень і контролю за доцільністю вибору того чи іншого кольорового сполучення.

Узагальнюючи свій багаторічний педагогічний досвід, Йоханнес Іттен написав дві фундаментальні праці: «Мистецтво кольору» (1961 р.) та «Мистецтво форми» (1963 р.).

Методику Йоханнеса Іттена використовували Пауль Клеє та Василь Кандинський (<http://smallbay.ru/kandinsky.html>). Її було взято за основу в художньо-промислових інститутах, середніх і вищих художніх закладах багатьох європейських країн.

Художньо-педагогічна система Йоханнеса Іттена та його колег активно використовувалась у подальших експериментах із новими матеріалами й технологіями, вона позитивно вплинула на кольорову культуру ХХ ст., зокрема на сучасне телебачення, комп'ютерну графіку, поліграфію.

Вальдорфська педагогіка Рудольфа Штайнера.

Перша штайнерівська школа була заснована в 1919 році в німецькому місті Штутгарті для дітей робітників фірми «Вальдорф Асторія», яка взяла на себе більшу частину витрат на її утримання. Загалом вальдорфська педагогіка спрямована на гармонізацію інтелектуальної, емоційної та вольової сфер школяра; при цьому її засновник та ідеолог Рудольф Штайнер (<http://rl-online.ru/info/authors/86.html>) вважав, що глибина переживання дитини набагато важливіша за обсяг знань, що вона набуває в перебігу навчання, а художній образ – то найкращий засіб засвоєння будь-якого навчального матеріалу, тому майже всі шкільні предмети

– фізика, історія, географія, рідна та іноземна мови тощо у вальдорфських школах (Waldorf-Schulen) викладаються з використанням художнього компонента.

З метою цілісного художньо-естетичного розвитку учнів Р. Штайнером було введено нові навчальні дисципліни: евритмія і малювання форм.

Ідею евритмії Рудольф Штайнер запозичив у Платона, розробивши два основні напрями її використання в педагогіці: *евритмія слова* («зрима мова») і *музична евритмія* («зрима музика»). Евритмія починається з інтерпретації мови в русі, а потім цей принцип переноситься на музику. Евритмічному прочитанню піддаються не тільки окремі звуки, але й цілі вірші, навіть поеми. Педагогічний потенціал евритмії: дитина вчиться не просто виконувати певні рухи (копіювати за зразком), а вільно самореалізуватися, рухаючись у просторі й втілюючи «живий ритм» і свій власний емоційний стан. Заняття з музики та евритмії у вальдорфській школі вчать глибоко переживати власні настрої, емоційні стани, викликані художніми образами, розуміти красу змісту і форми.

Зміст предметів «Малювання», «Живопис», «Ліплення» – полягає в *зображенні різних форм без контуру* (форми попередньо «промальовуються» в повітрі), використання кольорів із метою передачі їх «характеру», «настрою», «взаємовідношень»; використовується виконання вправ, етюдів, вільне малювання, малювання за сюжетом, моделлю чи репродукцією, ліплення абстрактне та реалістичне (фігуративне) з глини та бджолиного воску. Вчителі вальдорфської школи на уроках живопису, особливо часто застосовують метод створення *дидактичних казок*.

Уведений Рудольфом Штайнером предмет «Малювання форм» спрямований на *розвиток мислення учнів*, сприйняття та усвідомлення форм і пропорцій не тільки за зовнішніми ознаками, але й з боку глибинної філософсько-естетичної сутності, гармонії. Спочатку малюються найпростіші фігури (коло, вісімка, спіраль, трикутник, п'ятикутна зірка, а також різні їх комбінації). Поступово завдання ускладнюються: відтворюються симетричні композиції, орнаментальні фігури (з вузловими перехрещеннями).

Малювання без сюжету, на думку Рудольфа Штайнера, сприяє розвитку сенсорної чутливості учнів, їхньої духовності загалом, а конкретні сюжети чи предмети відволікають від емоційного переживання ліній, форм, кольорів.

Зразки творчих завдань: передати кольором радість чи задумливість, створити діалог кольорів з використанням слів *кокетливий, вишуканий, пасивний, сором'язливий, щасливий, захоплений, променистий, свіжий, злий, гордий* тощо

На завершальному етапі шкільного навчання у вальдорфській школі всі старшокласники опановують предмет «Мистецтвознавство», складники якого – історія літератури, музика, образотворче мистецтво та архітектура. Мета цього курсу – художньо-естетичний розвиток особистості.

У впровадженні поліхудожнього та полікультурного підходу в шкільну практику можна використовувати такі методи:

1. *Метод проектів*. Термін «проект» – у перекладі з латини означає «кинутий уперед задум». Мета проекту – навчити дітей самостійно здобувати знання й застосовувати їх на практиці, формувати навички самостійного розв'язання проблем. Орієнтовний план роботи над проектом:
  - попередня підготовка (обговорення мети, розподіл ролей, складання плану роботи);
  - робота над проектом (дослідницька, практична тощо розробка теми);
  - захист проектів.

Роль педагога – це консультування, надання порад. Школярам пропонується готувати проекти за допомогою таких різноманітних медіа-засобів, як малюнки, фотографії, відео- та аудіозаписи.

2. *Метод пошукової діяльності*. Мета – виховання в учнів толерантності та потреби в самоосвіті. Клас ділиться на три пошукові групи (наприклад: «Музиканти», «Художники», «Історики»). Вчитель повідомляє учням тему уроку і пропонує відшукати потрібну інформацію. Таким чином стимулюється процес художнього пізнання, розвиваються допитливість та потреба в самовдосконаленні.
3. Обговорення мистецьких творів може відбуватися у формі *фасилітованої дискусії*. Під

керівництвом учителя школярі включаються в колективне обговорення творів мистецтва (використовуються слайди або музейні експонати) з дидактично обґрунтованої колекції, що відповідає темі уроку. Головна мета фасилітатора – створити атмосферу ширшої зацікавленості мистецьким твором, невимушеності та креативності. Метою цього заходу є розвиток мислення засобами візуальних художніх образів. Методика передбачає серію спеціально підготовлених учителем запитань, які поступово ускладнюються і стимулюють когнітивні процеси, творче мислення учнів, допомагають їм включитися в активний пошук сенсу твору мистецтва у процесі його сприймання й осмислення. Результат фасилітованої дискусії - ухвалення загального висновку на основі загальної згоди за відсутності принципових заперечень у більшості зацікавлених осіб.

4. *Сюжетно-рольові ігри (інсценізації)* передбачають перевтілення дітей у реальних чи уявних персонажів. (Наприклад: гра – «Картини, що ожили», «Пантоміма»). Тут доцільно використовувати елементи сценографії – декорації, костюми та ін. Ігрові моменти на уроці сприяють створенню атмосфери емоційного піднесення, завдяки чому підвищується ефективність навчання. Цей вид діяльності збагачує естетичний досвід, створює сприятливі умови для гармонійного духовного розвитку дитини.
5. *Колективна робота* передбачає спілкування і взаємодію між учнями, об'єднаними спільною метою, відповідальністю за виконання завдань. Обов'язковим є розподіл функцій, обов'язків усередині групи. У колективі переважає атмосфера співробітництва, існує взаємоконтроль і відповідальність кожного перед класом. Приклад завдання для колективної роботи: намалювати сцену полювання у стилі наскельного живопису первісних людей та презентувати її у вигляді сценки.
6. *Нестандартні уроки* – це уроки, які підлягають загальноприйнятій класифікації, але позбавлені звичних шаблонів у структурі і характерною рисою яких є домінанта за часом творчої ситуації, яка створює сприятливі умови для розвитку творчих можливостей учнів. Форми проведення нестандартних уроків: уроки-конференції, уроки-мандрівки, уроки-КВК, уроки-змагання та інші.
7. *Диспут* (від лат. *disputare* – міркувати, сперечатися) – публічна суперечка на наукову чи суспільно важливу тему. Його учасники прагнуть, зіставляючи суперечливі судження, або прийти до загального рішення, установити істину, або зафіксувати явну перевагу однієї з позицій. Диспути (їхні види: дебати, дискусія, полеміка, конференція тощо) є історичною практикою вибудовування розумових процесів, розвитку мислення та мовлення. Удосконалення цих здібностей дозволяє в невизначеній і мінливій ситуації формувати адекватну мовну поведінку, привчає самостійно мислити, виробляти оригінальні та відповідальні рішення проблем, точно та зрозуміло для всіх формулювати судження, коректно робити інших своїми опонентами й однодумцями.

Технологія організації та проведення диспуту включає такі етапи:

- *організаційний* (затвердження теми диспуту, визначення голови, ведучих та експертів, ознайомлення з цілями, завданнями, текстом, регламентом, порядком проходження диспутів, формування складу команд);
- *підготовчий* (попереднє обговорення теми, її актуальності, складання командами тез виступу, підготовка аргументації);
- *проведення диспуту* у відповідності до розроблених правил та сценарію (на диспуті необхідно обґрунтувати свої міркування, висловити докази й аргументи, що підтверджують перевагу команди);
- *аналіз результатів диспуту*.

Якщо науково-технічний розвиток передбачає формування типу людини-раціоналіста і прагматика, то інтереси збереження духовної цілісності особистості потребують розвитку емоційної сфери й активності уявлення. Такий напрямок виховання – «виховання почуттів», «виховання фантазії», «виховання поетичного сприйняття» – може здійснюватися засобами мистецтв у процесі їхньої взаємодії на основі поліхудожнього підходу.

Поліхудожній та полікультурний підхід передбачає не лише посилення суб'єктивної сторони діяльності учнів (учіння), а й значне зростання вимог до художньо-педагогічної діяльності вчителя. Саме він проектує стратегію розгортання педагогічної взаємодії, від його

професіоналізму, світогляду і особистісних якостей залежить успіх чи невдача при впровадженні будь-якої педагогічної системи, теорії, концепції. На відміну від традиційної педагогіки, де вчитель виконує функцію основного носія інформації, яку намагається якнайкраще передати учням, в умовах особистісно розвивальної освіти та виховання роль учителя і вихователя полягає в тому, щоб діяти в якості фасилітатора, тобто особи, яка полегшує учіння і спілкування.

Діяльність педагога у сфері мистецтва надзвичайно складна, ще складнішою вона стає при впровадженні інтегративної освіти, що зумовлює необхідність не просто значного професійного зростання, а й широкої художньої ерудиції і високої педагогічної майстерності, формування готовності до змін, безперервної освіти і самоосвіти.